

Fataburen 1986

Fataburen

1986

Husdjuren och vi

Fataburen

1986

Nordiska museets och Skansens årsbok

Redaktör: Arne Biörnstad
Redaktionssekreterare: Berit Nordin

Summaries translated into English by Roger Tanner

Omslagsbilden föreställer smågrisar på gurkfält vid Gullbrandstorp,
Halland. Foto Gunnar Lundh 1936.

Omslagsarrangemang: Håkan Lindström

Om inte annat anges tillhör bildmaterialet Nordiska museet

© Nordiska museet och respektive författare

Tryckt hos Bohusläningens Boktryckeri AB, Uddevalla 1986

ISBN 91 7108 264 6

ISSN 0348 971 X

Kvinnor och kor

Annika Österman

”En del kor fäste sig vid mjölkerskan, så att de stod alldeles stilla under mjölkningen, som om det varit en njutning för dem. Man tog alltid ett djur bättre med vänlighet. En del människor hade ett visst handlag med djur.”

Så skriver Lisen Johansson som är bondhustru och bonddotter, född 1871 i Kimstad i Östergötland i sitt svar på en frågelista från Nordiska museet.

Museet har i sitt arkiv ett stort och rikt material som berättar om äldre tiders husdjursskötsel. Huvudsakligen består det av svaren på de många olika frågelistor som museet skickat ut men också av intervjuer som gjorts och fotografier som tagits av museets tjänstemän vid resor i landets olika delar.

Frågelista om boskapsskötsel

1941 skickade museet ut en frågelista som hette Boskapsskötsel. Frågorna gällde både hästar, nötkreatur, svin, får, getter och höns. Den resulterade i 350 svar, ofta mycket ingående och långa skildringar, skrivna av människor som då var gamla och hade erfarenheter av lantbruk och boskapskötsel. Deras berättelser rör huvudsakligen förhållandena kring sekelskiftet, men någon ger också i andra hand uppgifter om hur det var längre tillbaka, exempelvis under nödåren i slutet av 1860-talet.

Frågelistan som är åtta foliosidor lång ställer många och viktiga frågor: om ladugård och sommarfåhus, utfodring och vattning under vintern, nödfoder, vallsläpning, vallning och betesgång under sommaren, om raser, avkastning, betäckning,

mjölkning, redskap osv. Men listan saknar ändå frågor som man idag tycker borde ha ställts. Det frågas om hur djuren sköttes men inte något om hur människor såg på detta arbete, hur de värderade eller rangordnade de olika djuren och sysslorna, vad det var som gjorde arbetet tillfredsställande eller motsatsen, vilka relationer de hade till djuren. Det är ju välkänt att skötseln av korna i större delen av Sverige tidigare varit en kvinnoyssla. Det var endast på herrgårdar och andra större gårdar med stora djurbesättningar som man hade manlig arbetskraft till ladugårdssysslorna. Mjölkningen var dock undantagen, den sköttes av statarhustrurna tills mjölkningmaskinerna kom, därefter skötte de eftermjölkningen. Om statarkvinnornas mjölkningsplikt eller den ”vita piskan”, har Ivar Lo Johansson skrivit men också andra svenska författare.

Om kreatursskötsel finns en hel del skrivet i etnologisk litteratur och hembygds-skildringar, likaså om fåbodlivet. Jag går i den här artikeln därför inte närmare in på själva vården av djuren, jag ger endast exempel på den genom att citera frågelistsvar som jag trots allt tycker särskilt väl belyser relationerna mellan kvinnor och kor. Många av dem som besvarar en frågelista – de som är verkligt goda upptecknare – berättar nämligen också om sådant som frågeställaren inte uttryckligen frågat efter men som ändå har anknytning till det efterfrågade. Värderingarna märks indirekt, i sättet att uttrycka sig och de går också att läsa mellan raderna i svaren. Av de 350 skildringarna är det tyvärr endast ett 30-tal som formulerats av kvinnor. Orsaken till denna snedfördelning är att det bland

Detta odaterade och okommenterade foto från Nordmark i Värmland är intressant för att gårdens kor för en gångs skull fått vara med på en gruppavbildning. Vanligtvis är det ju statusdjuret hästen som brukar vara med. För att korna skall hålla sig stilla under fotograferingen har de försetts med varsin spann med "kogodis".

museets skrivande medarbetare vid den här tiden ännu inte fanns så många kvinnor (nu 1986 är det kvinnorna som dominerar). Men de kvinnor som fanns bland 1940-talets meddelare hade – vilket är vanligt bland pionjärer – ordet i sin makt. Några av dem får komma till tals här.

Kvinnfolks- och karlgöra

I så gott som samtliga uppteckningar, inte bara de kvinnliga, talas det om att skötseln av korna men framför allt mjölkningen var "fruntimmersgöra". Vad som kan vara för-

klaringen till detta skall jag inte gå närmare in på, det finns för övrigt säkert flera förklaringar. Men det kan i sammanhanget vara intressant att nämna att en förordning från 1686 hade föreskrivit att man skulle använda kvinnliga vallhjon i stället för pojkar. Det har i den etnologiska litteraturen spekulerats över seden med enbart vallkullor som vaktar kreaturen på fåbodarna. Hörde den samman med att man inte ville utsätta herdarna för risken att begå och anklagas för tidelag? Det är intressant att i uppteckningarna läsa om vilken förvåning eller snarare indignation det väckte när män började mjölka. Vad hade den sin

grund i? Så här berättar en öländsk kvinna för en manlig uppvecklare:

”Den första som mjölkade här, så att det blev uppmärksammat, var Oll-Niss, en gammal bonde i byn. Då var hans hustru sjuk, så hon kunde inte, och då fick vi se Oll-Niss mjölka. Det väckte uppeende. Jenni – en kusin till mig, som var hos oss – kom hem och sa till min far: ’Vet ni morbror, jag har sett något så egendomligt nere i gårdet, så jag kunde knappt tro, att det var sant. Där satt en karl innanför en mur och mjölkade.’ Detta var något av de allra första åren på nittonhundratalet, för Oll-Nissan dog 1906, och då hade hon legat några år. Det var så pass på den tiden, att om det var någon kar, som mjölkade, så ville inte folk dricka mjölken. Likväl var det då någon enstaka, som hade mjölkat inne i ladugårdarna, när de hade korna inne. Men det visste inte folk så vida. Jonsson – Karl-Jons – mjölkade ju. Han hade varit i Amerika, och där var det vanligt att karlarna mjölkade, så han hade lärt sig det. Han kom till Ålebäck redan 1887. Han hade ju mjölkat, men inte så att någon såg det precis. Men de visste ju det i alla fall, och de skratade åt honom, men det brydde han sig inte om. Han hade ett sådant där skämtsamt sätt – han tyckte precis om litet att man skrattade, och så hade han ett sådant där självständigt sätt.”

Johanna Lundström – Sörmland

Oviljan att dricka den mjölk som hade mjölkats av en man, som den här öländskan nämner, berättar också andra uppvecklare om. Att det är hemvändande svenskamerikanare som gett våra svenska män modet att sätta sig på mjölkpallen, framgår inte heller endast i ovanstående skildring, många av kvinnorna har noterat den saken. Det gör bl a Johanna Lundström, en torparhustru från Västra Vingåker, född 1864, som här ger en lång och målande beskrivning av sina mjölkningserfarenheter: ”En del kor var så bra te mjölka, en del svåra, en del lösmjölka, en del mycket hårdmjölka. En del stod stilla som lamm, en del

sparka så man måste ha knep för sig, ett ris i båset. Såg di det så stod di still. En ko vi köpte som ingen annan kunde mjölka där di födde opp henne, den hängde jag en rock över huve på var gång jag mjölka. Då rörde hon inte en led, eljest sparka hon vilt. Det blev en snell ko, å den som sålde kvigan till oss ångra sig så, för hon mjölka tjugofem liter när hon blev ko, det blev di när di kalvat tredje kalven. Man skulle tala vel till dom, så sleppte di bättre till mjölken. Men elaka kor, om man slog dom hållde di mjölken. Jag börja mjölka då jag var tio år, sen hållde jag på till jag var sjuttio. Man satt på en låg pall med venster hand åt svansen, di båda spena lengst fram mjölkas först. Jemnt skulle man mjölka, inte rycka, en ko kende på sig om det blev en ovan som mjölka. På sista åren hjälpte min man mig, men det gilla kona ej, di skrek å var oroliga. På 1900-talet började kara mjölka, då var det ingen skam längre. Det var Amerikanare som helsade på som lerd våra men mjölka, det gjorde di, det var ingen skam.”

Det sätt att mjölka som Johanna Lundström så kortfattat nämner, där hon tar båda framspenarna först, har sin förklaring, även om hon själv inte ger den här. Det var ett sätt att pacificera den ko som hade benägenhet att sparka. Andra uppvecklare berättar om liknande knep, om att tex ”mjölka i kors”, som tillämpades på sådana kor. Mjölkerskan tog helt enkelt och mjölkade en fram- och en bakspene men inte på samma sida av kon utan på motsatta sidor. Kon visste då inte med vilken fot hon skulle sparka, antingen den högra eller vänstra. Mjölkerskan visste av erfarenhet att om hon på samma gång med bägge händerna mjölkade den närmast henne varande högra juverhalvans båda spenar så hade kon sparkat med sitt högra bakben. Hade hon mjölkat båda spenarna på vänster juverhalva samtidigt så hade kon sparkat med vänstra bakbenet. Denna kvinnokunskap var kanske för självklar för Johanna Lundström för att orda om.

Om hon själv hade goda relationer till och ett gott ”samarbete” med de kor hon ågde var det inte alla kvinnor förunnat. Hon ha-

de sett motsatsen och fortsätter sin berättelse: "Det fanns en snickarhustru vid Sävsta som mjölka hela sin tid. När hon blev enka å fick flytta till enkehuset Kåringehov vid samhället gick hon varje morgon klockan fyra i ur och skur i djup snö tre gånger om dagen. Om kona ville sparka så sparka hon igen så hennes kenger var som skridskor i tåna. Hon mjölka tills hon sjukna å dog 1920, hon började mjölka 1860."

Här återgår Johanna Lundström till de egna erfarenheterna och berättar om långa och tålmodsprövande promenader med kor för att låta betäcka dem: "Det var inte många bönder som hade tjur, till den som hade, kunde det komma många på en gång. Det hende att en del fick gå en halv mil med sina kor. Det var ingen kar som gick med en ko, det var kvinnfolkens göra. Det var inget lett göra, hade kon stått inbunden i flere månader så blev det en språngmars. Var det på sommaren då tjuren gick i vall fick man lov te vara två, den ena te hålla kon, den andra te sleppa ut tjuren från di andra djuren. Men det var verre te få in honom, det var så liten avgift så det var inte många som ville ha det besväret. Den som kom sist kunde få venta i flere timmar å då var det inte sekert att kon blev tung ändå. Jag tjente hos en bonde när jag var sexton år, min kamrat och jag var bort med samma ko sex gånger. (Det kostade) 25 öre två gånger när man kom många gånger. Min mor gick bort till tjur med en ko tolv gånger, men året därpå när hon sinat slakta di henne. Hon var då nitton år, så länge hade di en ko. Tjugofem öre var den vanliga avgiften på 1870 och 80-talet. Före den tiden var avgiften en tjock kaka utan hål, men då skulle tjurn ha kanten för att han skulle bli morsk. Kanten fick sen namnet 'kåtkanten', det sades 'tjurn ä så kåter', när det inte varit någon ko där nyligen." Denna intressanta lilla etymologiska utredning av ordet "kåtkanten", får avsluta Johanna Lundströms bidrag.

Signe Forsgren – Uppland

En annan kvinna som i sin skildring låter värderingarna skymta fram och som jag

därför valt att citera heter Signe Forsgren och är född 1898 i Valö i Uppland. Hon ägde inte heller – i likhet med den snickarhustru som tidigare berättats om – de kor hon dagligen måste mjölka. Som ung var hon piga på en större bondgård i Harg och berättar här om det. Men hon nämner också något om mjölkningen på en herrgård i trakten.

"Vid Sandika i Harg (---) var det förr (före 1920) vanligt att man mjölkade ute hela sommaren. Det finns en stor äng som ligger mellan sjöarna och den kallas Ön. Där hade varje bonde sin remsa som är inhägnad och försedd med lada. När höet var inkört brukade man fösa dit hela byns kor och sedan rodde flickorna dit och mjölkade morron och kväll. Vägen från båtplatsen och hem var inte så kort att gå med mjölken som måste bäras på ok. Och så måste man ju opp före fem för att hinna hem innan åtta när mjölken skulle köras till Östhammar. Nu skulle ingen flicka åtaga sig något sådant, och det förekommer inte heller numera. Mjölkmaskiner finns i varje gård, en bondpiga är sällsynt nu, så allt arbete sker i ladugården nu och (görs) mest av män. År 1916 var jag hos en bonde i Sandika men vi rodde inte till ön utan hade både kor och ungnöt i ett skogsområde nere vid östhammarsfjärden. Klockan fem varje morron startade vi med ok och flaskor, och gick så en genväg (---) ner mot sjön där korna mest höll till (---). Det var inte så lätt att få ihop en 10–12 kor och få dem mjölkade utan bindslen och allt, men med vänliga ord och brödbitar gick det (---). Mjölkningen har i alla tider bara utförts två gånger om dagen på vanliga bondgårdar och småställen. Bara de första dagarna efter kalvningen har man ansett sej behöva 'dra av' kon även på middagen (---). Själva sittningen på pallen har väl alltid varit lika som nu, vid kons högra sida. Gamla gummor brukade ju ofta sätta huvudet mot kons ljumske och hålla fast 'rumpan' där, men det gick också att ha den under armen. Att mjölka ute var ingen konst om korna var vana och snälla, men var det en ung kviga och myggen var svår så var det ett elände. Här i Valö har man knappt någonsin mjölkat ut-

Sommartid mjölkades korna på många håll ute på betesmarken utan att man hade bindslen och ofta också utan mjölkpall som dock den här kvinnan hade. Bilden togs 1934 i Stora Sinnerstads by i Småland av R. Odencrantz.

omhus, men i Sandika Harg som jag förut nämnt var jag själv med 1916–1917. På morronen när det var svalt, var det så ljuvligt att sitta och mjölka nere vid sjökanten, korna låg och väntade på sin tur och allt gick så bra, men kvällarna var värre. Vi hade ingen pall utan satt på huk eller stod på knä bredvid den obundna kon. Kom det då bara en broms på någon av de andra korna då, så var det färdigt. Då gick hela raden bara sin väg och den man satt hos också förstås. Lite ute från land låg en ö som kallades 'Öra, dit kunde ibland hela raden marschera ut och då måste vi traska efter med ok, flaskor och allt, fast vattnet stod över skorna (---). Men när det regnade var det ruskigt att mjölka ute. Vi hade stora bleckflaskor med lock som gick bra att bära på oket, 15 liter gick det i dem. Efter

gammalt bar man alltid vatten med ok, samt även de stora tunga träåmbaren som man bar vatten och skulor till djuren i (---) och då var kanske oket till någon hjälp. Men ont i axlarna får man av ett sådant. Jag skulle vilja se den 17 års flicka som nu ville bära ett sådant hjälpmedel. I herrgårdsladugården vid Borggårde fanns i början av 1900 och förut 5 mjölkerskor. De hade alla 14 kor att mjölka två gånger om dagen, och två av dem mjölkade också middag varje dag. De bästa och mest högmjolkande korna stod vid ett särskilt bord och mjölkades 3 gånger. Kalvkorna mjölkade ladugårdsförmannen ibland själv, eller hjälpte åtminstone till (---). Här har mjölkningen ända till de senaste åren bara utförts av kvinnor. Men när bristen blev så stor på pigor, och mjölkmaskinerna också

började komma, blev även detta arbete karlgöra. Nu finns det många bondflickor som inte suttit hos en ko, på 1800-talet var detta otänkbart.”

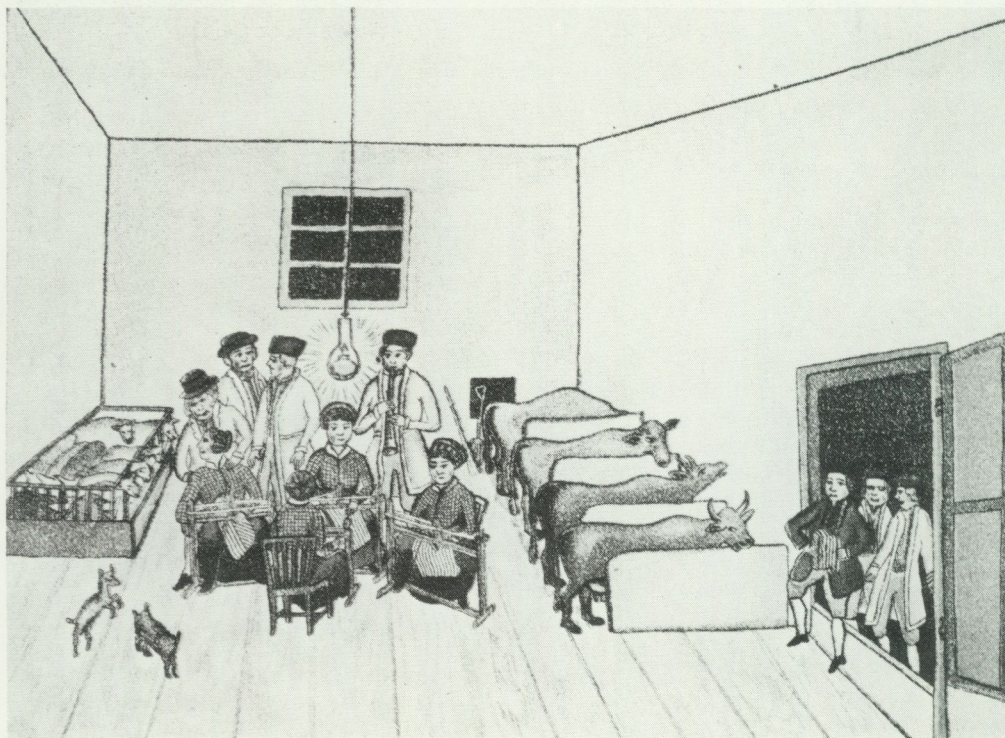
Ladugårdar – inte bara för kor

Det finns bland uppteckningarna sådana som skildrar en kontakt och ett umgänge mellan människor och djur som är både djupare och närmare än våra dagars. Skötseln av djuren tog mer tid i anspråk än nu, även om djuren var färre och det innebar många turer per dag ut i ladugården för kvinnorna. Avsaknaden av sådana moderniteter som vattenledning gjorde att vatten måste bäras in eller också skulle djuren lösas och

föras ut för att dricka, kanske två gånger om dagen. Sådant tog tid.

Men det var också många andra kvinnosysslor, som inte hade med kreaturen och deras vård att göra, som ändå utfördes i ladugården. I uppteckningarna nämns att där försiggick sådant som klädtvätt, kvastbindning och kardning och spånad av ull. Arbeten som hade med linet att göra omtalas i flera skildringar från Hälsingland. Men även sysslor som hade med matberedning att göra nämns som tunnbrödbak och drickabrygd. Med nutida hygienbegrepp förefaller det otänkbart att sitta i ladugården och handarbete men framför allt att där syssla med andra matvaror än mjölken. För de kvinnor som här citeras var det helt na-

”En oppsittkväll i Leksand”. Målning av Sämskar Lars Larsson i Tibble. Efter akvarell av E. L. Bosaeus. Tidigare var det många textila arbeten som i nord- och mellansverige sköttes i ladugården. Här sitter gårdens flickor och väver på sina bandvävstolar medan de uppvaktas med musik av trakstens pojkar.

Nordiska museets norrländska uppteckningar berättar om att man tidigare höll till med många sysslor i ladugården som inte hade med djurens vård att göra. Bilden visar tunnbrödsbak och togs 1915 i Älvros socken i Härjedalen av Nils Keyland, en av museets tjänstemän. Tv skymtar spismuren som var grundförutsättningen för att bak skulle kunna försiggå i ladugården.

turligt. Det faktum att de tillbringade så mycken tid i ladugården tillsammans med sina djur, tycker jag i sig visar hur nära de stod dem. De många exemplen på "icke-ladugårdssysslor" som gjordes i ladugården kommer från nord- och mellansverige. Att man höll till i ladugården med sådana arbeten hör troligtvis ihop med bruket av sommarladugård där och att man hade korna i fäboden under sommaren. Vinterladugården skurades då varje vår, vitkalkades ibland och fick sedan stå och luftas ur under sommarmånaderna. Den var följaktligen renare än den ladugård som användes året om och det är säkert en av förklaringarna till att exempelvis tunnbrödbakning någon

gång kunde försiggå där. En annan förutsättning var naturligtvis att där fanns eldstad och ugn. Eldstad i någon form var enligt uppteckningarna vanligt i nord- och mellansverige. I ladugårdsgrytan skulle för övrigt vatten till kornas dagliga "sörpa" värmas. Så här berättar Karin Jonsson, som är född 1873 på en gård i Ljusdal i Hälsingland:

"De gamla ladugårdarna voro till en del boningsrum, där ungdom och tjänstefolk hade liggplats, och där vi om dagarna vintertid satt med spinnrocken. Finaste lingarnet spanns i fäxet (detsamma som fähuset), där det ej var så torr luft. God ventilation med enkla fönster och öppen spis framför

Bild från Ångermanlandskusten som visar hur det går till när korna föres över Mjältösundet i båt till sommarbetet. Foto av V. Lundgren.

'murpanna'. Detta i vanliga bondgårdar, både större och mindre."

En sagesman från Jämtland skriver att eldstad i fähuset där var vanlig överallt, "för det mesta kombinerad med en murpanna och en öppen spis. Förr så var det vanligt med en bakugn i föuse (fähuset), nu finns inga dylika kvar, de sista försvann för ett tiotal år sen." Tvätt skedde enligt sagesmannen regelbundet i fähuset på vintern och "fähusspisen gick ju bra att använda för en del ändamål, smörja skor t ex. Min mormor brukade ofta sitta i föuse och karda och spinna, lärde mig läsa där. Ränningen av väv brukade ske i ladugården. Mindre vanligt var att den användes som sommarbostad men det förekom. Men då var ju ladugården tom för (från) kreatur. En renskurad ladugård går väl an att bo i. De brukar ju renskuras även om man inte tänker bo i dem, och stå tomma över sommaren."

Men även i trakter där ladugården saknade eldstad hände det att en del kvinnliga

"icke-ladugårdsarbeten" sköttes där. En manlig upptecknare från Blomstermåla i Småland berättar att eldstad aldrig funnits där men att "förr när det odlades lin på gårdarna, brukade fruntimren sätta sig där och häckla lin, på laggårdsfloen (stora gången mellan båsen tvärsigenom ladugården), för värmens skull, ty häcklingen företogs alltid strax efter Trettondedagshelgen och då var det för det mesta kallt". Att kvinnorna för värmens skull skötte linhanteringen i ladugården, som den här sagesmannen skriver, är knappast hela förklaringen. Visserligen utstrålar djuren en viss värme, men den främsta orsaken till att kvinnorna höll till i ladugården är nog den, som hälsingekvinnan kommer med ovan: den fuktiga luften, som gjorde att det gick lätt att handskas med de spröda linfibrerna.

Slakt

Kvinnorna nämner i sina skildringar ibland vad som var mödosamt eller fysiskt tungt i

arbetet med djuren, men de berättar sällan om det som var tungt eller svårt på annat sätt, psykiskt. Jag tänker då särskilt på att de vanligtvis måste delta i slakten av djur som de kanske hade vårdat länge och som de kände tillgivenhet för och av. Slakten berörs inte i frågelistan om Boskapsskötsel, den hade det frågats om i en tidigare lista så det finns en förklaring. En del hade också besvarat den. Men för Amelie Persson, en skånska som är född 1890, är det naturligt att i det här sammanhanget också ta med de plågsamma slaktminnen som hon hade:

”Jag tjänte på ett ställe, vi skulle slakta en stor vit ko. Dom ledde in henne i en trång port. Slaktaren slog henne med en slägga i pannan och kon reste sig på bakbenen innan han kunde få tag på någon större slägga att slå med, skaflet rök visst av den. Ja sen när han fick slagit ner henne så sparkade hon så vilt i väggen så vi kunde inte bara komma nära henne. Jag min stackare skulle ta blodet (vispa blodet som uppsamlades i ett kärl så att det inte stelnade), jag var alldeles vettskrämd, jag var bara ungefär femton år då. Vi fick se mycke djurplågeri på den tiden jag var barn. När dom slaktade får, kalvar och grisar utan bedövning. Fanns där då inga drängar så fick pigorna hjälpa till att hålla djuren. En tyckte det var så tråkigt när vi skulle slakta så man sov knappt något natten innan.”

Agnes Westerberg – Stockholms skärgård

Från Stockholms skärgård kommer följande skildring som skrivits av Agnes Westerberg som är född på Björkö-Arholma 1888. Hon levde hela sitt liv på ön med undantag för de år hon gick på seminarium i Stockholm. Som lärarinna återvände hon till hembygden som hon skildrat i många upp-teckningar.

”När mororna före lantmäteriet 1868–70 gemensamt förde bort sina kor efter Urbanus (den 25 maj) till den största ön intill Arholma, Villösan, så samlades eller stannade truppen, omkring 50 kor, ungnöt dess-

utom, vid Koberget på Stenbacksnäs. Där mötte man med en båt, kanske flera, och så föstes korna i vattnet. Ungdjuren som inte varit i sjön förr, kunde vara gensträviga nog, men de motades i vattnet. Då ville mororna bestämma efter som storleken på deras hemman var. Västgumman, som ägde 1/2 mantal, ville bestämma över de andra, som hade mindre hemman. ’Storbonde jag’, sade hon och menade, att de andra skulle göra som hon ville. Snart hade korna summit över Villöströmmen, som alltid är strid men ej så bred. Och så kommo de upp på land och begynte beta. Mororna stannade kvar en stund och översåg situationen, pigorna voro också med. De fingo ro och springa med motsträviga ungdjur. Det var fröjd på både folk och få. Djuren visste så väl, vart det bar. De hade minne av föregående sommar. Ungdjuren följde de stora efter. Ja, nu hade man sluppit ifrån stillabekymren för det året, Gud ske lov. För hellre svalt man väl själv, än djuren skulle det. Det värsta en husmor som stillade, kunde få höra var, att djuren råmade efter mera mat, än hon kunde giva dem. Det var det värsta, hon kunde få höra. Mororna stillade själva. Hagasmor-Greta Ahlström född 1848 haltade iväg till fähuset ännu vid 80 års ålder för att svepa till givan. Dottern fick knya (se knia = rycka upp gräs med händerna till foder åt djur) fram hö och lägga ned halm, men gumman svepte givan åt dottern att bära för korna. Så länge de orkade och kunde gå, voro de med i fähuset.”

I fortsättningen av sin berättelse nämner Agnes Westerberg ett sätt att hålla värmen i den oeldade ladugården som många andra upp-teckningar beskriver: att låta bli att skotta ut gödseln när det var kallt. Hon förklarar det som att man ville undvika att kalla vindar strömmade in när gödselgluggen stod öppen. Andra sagesmän påpekar att gödseln i sig bevarade en del värme, den fick ligga kvar 2–3 dagar ibland av den orsaken.

”Man skottade ut kväll och morron. Var det mycket blåsigt, och vinden låg i gluggen, skottade man inte ut den dagen, ty det

blev för kallt i fähuset, om nordan svepte in länge med fart. Florn (golvet) sopades med en hemgjord björkkvistkvast på käpp (---). Det hände aldrig, att en karl mjölkade den tiden, det blev senare. För en 20–25 år sedan. När barnen – flickorna – voro åtta år, brukade de få mjölka för att kunna den konsten. De fingo börja på vårkor, som mjölkade litet om hösten. När jag själv var tio år, fick jag ensam ro till holmarna och mjölka gårdens fyra kor. Jag måste se efter, att kursen var rätt på sjön. Sedan sprang jag med flaskorna då de voro tomma för att ej vara för länge borta. Ville vara lika fort hemma som Hagas voro det. Vid bryggan hakades flaskorna på oket ty jag rådde inte med dem eljest (---). Man mjölkade blott två gånger per dag. Men det kunde hända att man någon vecka efter kalvningen kunde mjölka tre gånger, om kon syntes lida av för mycket mjölk i juvret. Kalvade en ko ute sommartid, blev det två gånger per dag som man mjölkade. Dels var det långt till holman, det kunde taga två timmar åt gången att ro och mjölka. Skulle man mjölka tre gånger, fick man inte göra annat än ro och mjölka hela dagen. Men var en ko sjuk, då blev det annat. Då måste man offra hela dagarna om så var, ty det var dels ett dyrbart djur och dels stor skada, om något hände till det sämre (---). Korna fördes ut till holmarna efter Urbanus. En gång berättade Hagasmor-Greta att sedan de en vår släppt ut korna på Vedlösanen holme – Villösan sade man – blev det ett snöväder. Man for ut dit och band på eller om korna skinnfällar och säckar och vad man hade för att skydda dem för kylan och snön.”

Så långt Agnes Westerberg som finner det viktigt att också berätta om småflickornas inövning i kvinnorollen. I hennes uppteckning – liksom i många andras – ordas det inte mycket om känslorna för djuren, men de finns där ändå och tar sig uttryck i praktiskt handlande. Som att tex fara ut till holmen och bre på korna skinnfällar när det blir snöyra. Andra upptecknare ger andra exempel. Flera berättar om att när korna efter att ha stått inne hela vintern

släpptes ut första gången förde man dem till en myr för att de skulle få blöta upp klövarna som blivit alltför långa då de inte nöttes under stillaståndet. Följande exempel kommer från dalkarlen Sven Gustav Persson i Lima som också beskriver vad vallkullorna gjorde mot insektsplågan:

Vallning i skogen

”Första resan man gjorde med korna, uppsökte vallflickan någon mossmark i skogen, så korna fick blöta sina torra klövar, som även behövde uppmjukas, så att det skulle gå bättre att avverka förväxta långa klövändar innan korna foro till fäboden... Om dagarna hade man särskilda vilplatser för korna där man gjorde upp eldar, över vilka man lade granris och våt mossa så det skulle röka duktigt och driva åtet från korna. Platsen kallades ’standhol’, elden ’stand-äl’ och själva vilan för boskapen kallades att ’lä stand’ (låta stånda). Denna tilldragelse var alltid vid middagstiden och varade en timme till kreaturens stora förnöjelse. Dessa standholar bibehölls allttjämt, varom korna visste om. På ’standholar’ lade sig korna för att idissla, vila och såva. Även vallflickorna såva på ’standholar’ när det var vackert väder.”

Korna trängs kring husmor

Avslutningsvis får en annan dalkarl komma till tals, Fräs Erik Andersson, som är född 1868 i Boda, häradshövding och riksdagsman. Han hör till Nordiska museets genom tiderna flitigaste och mest uppskattade skrivande medarbetare. Över trehundra uppteckningar av mycket hög klass renderade honom Hazeliusmedaljen 1944. Jag har valt ett parti i hans uppteckning som berättar om den festliga dag på våren då gårdens kor släpptes ut och de alla trängdes för att kunna komma närmast husmodern som var hans egen mor.

”Djuren visade visserligen sin stora glädje över att äntligen få komma ut i det fria, men på samma gång även sin ovana med att gå samt svårighet att fritt och obehind-

Karin Sundkvist vallar sina kor på Edebergets sluttning i Jämtland, där hennes gård ligger. Sommarens fåbodvandring skall strax anträdas och hon har den för vallaren obligatoriska saltväskan på magen. Foto Lars Palmqvist 1942.

rat röra sig. Stundom tog sig glädjen och ysterheten uttryck i att försöka stängas och väsnas, varför man hade ett fasligt bestyr med att hålla reda och ordning och avstyra våldsamheter under de första glädjetryckningarna. Efter att någon stund hava skumpat omkring allt efter som de ovana lämmarna det tilläto, började de söka efter någonting matnyttigt på marken, varvid de tillgrepo och tillgodogjorde sig av det allra enklaste och spädaste som spirat från marken.

Andra dagen brukade husmodern, med biträde av någon annan av gårdens folk, en flicka eller pojke, stundom flera av barnskaran, begiva sig ut i de närmast intill byn belägna omgivningarna av hemlöten (bysn gemensamma betesmark) för att der på egen hand, och utan att släppa djuren tillsammans med de andra gårdarnas kreatur, gå vall i sakta mak för att låta kreaturen vänja sig vid utevistelsen.

Upptecknaren härav bevarar ännu i ljusaste minne dylika dagar liksom högtidsdagar, och även kreaturen visade oförtydligt tecken på sin glädje och tillfredsställelse med vårens ankomst och betesgångens förnyelse. Det var i hög grad både lustigt och intressant att iakttaga hurusom varje en av

korna ensam för sin del ville söka tillförsäkra sig husmoderns sällskap och gunst, erhålla en vänlig klappning och ett uppmuntrande ord och sitt namn nämnas, varvid de knappast unnade någon annan ko att komma i allt för omedelbar närhet av husmodern, sökande att knuffa undan varandra, allt under det de någon gång då och då erhöilo någon giva ur den medhavda slekskräppan (pung eller väska för sleket, en blandning som innehöll salt och var till för djuren att slicka på). Då slekskräppan äntligen var tom, envisades korna stundom ändå att liksom förvissa sig om huruvida verkligen så var fallet och att ingenting mera fanns kvar som kanhända i så fall kom någon annan ko tillgodo.”

Syftet med att plocka fram de här citaten ur ett gammalt frågelistmaterial, som handlar om djurens förhållanden för snart 100 år sedan, är framför allt att ge läsaren en uppfattning om de speciella relationer som tidigare rådde mellan kvinnor och kor. I någon mån är det också för att belysa djurens betingelser. I det senaste årets debatt om våra husdjur har röster höjts som talat om att de på många sätt hade det bättre tidigare, och att de levde i större har-

moni med människan. Det som kommer fram i uppteckningarna stöder dessa tankar. Djuren hade det visserligen fysiskt sämre, t ex var det knappt med mat ibland. Men de förde ett mera omväxlande liv och hade mera att göra med de kvinnor som skötte om dem. Att djur i alla tider varit utsatta för både vanvård och misshandel är ju känt, men i frågelistsvaren berättas det – av lättförklarliga skäl – mycket litet om den saken.

Källor

Källor för artikeln har varit huvudsakligen svaren på Nordiska museets frågelista nr 60, Bockapsskötsel. De som citerats i texten är följande:

EU 23 164 Lisen Johansson

EU 18 154 Amelie Nilsson, intervjuad av Lage Nilsson

EU 25 279 Johanna Lundström

EU 33 527 Signe Forsgren

EU 15 427 Karin Jonsson

EU 33 968 Per Andersson

EU 29 976 C G Nilsson

EU 32 968 Amelie Persson

EU 20 784 Agnes Westerberg

EU 19 653 Skans Gustav Persson

EU 18 945 Fräs Erik Andersson

Förf har gjort minsta möjliga retuscheringsav meddelarnas språk, enbart där så behövs för att göra citaten mera lätlästa.

Women and Cows

This article is based on replies to the questionnaire on cattle herding distributed by the Nordic Museum in 1941 to its "correspondents". That questionnaire elicited 350 replies, mostly from people who were old at the time and had had experience of cattle farming in earlier times. Their recollections concern conditions from the last decades of the 19th century. The article does not go into detail concerning the actual tending of

animals. Instead it raises a question which was not expressly asked in the questionnaire but which was nonetheless answered, both directly and indirectly, by some of the respondents, namely that of relations to animals. In the present case, relations between women and cows are illustrated by selected quotations from the replies to questionnaires.